

Původ dělení věcí na hmotné a nehmotné

Sylvie Grulichová

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: grulichs@prf.cuni.cz*

Origins of the Classification of Corporeal and Incorporeal Things

Abstract:

The article concerns the origins of the well-known classification of corporeal and incorporeal things in Roman law, which follows from the development visible in the legal sources from Institutes of Gaius to the codification of the emperor Justinian. The wide range of non-legal sources dealing with the classification, mostly the philosophical works, from authors as Cicero, Seneca, Gellius, or Lactantius, is taken also into account. Two types of the classification based on the corporeality of things arise from all the analyzed texts. The first one uses the terms corporeal and incorporeal thing, but the legal sources, except the Institutes of Gaius and apart the non-legal ones, almost avoid it. The second one divides things with corpus and the ones consisting of rights and it is represented in the text of Ulpianus or Hermogenianus as well as in several post-classical legal sources. Nevertheless, the codification of the emperor Justinian adopts the formulation according to Gaius, whose proximity to the philosophy categories can be observed so the classification of the corporeal and incorporeal things.

Keywords: corporeal thing; incorporeal thing; *iura*; *corpus*; Roman law; Gaius

Klíčová slova: hmotná věc; nehmotná věc; *iura*; *corpus*; římské právo; Gaius

DOI: 10.14712/2464689X.2024.18

Dělení věcí na hmotné a nehmotné patří mezi právnické notoriety. Prvá skupina stručně zahrnuje ty, kterých se lze dotknout, a druhá, kterých nikoli. Obdobným způsobem hovoří jak současné občanské právo, tak učebnice práva římského, které jen upozorňují na rozdíl, že v antice se nehmotné věci omezovaly na práva. Jelikož o recepci práva antického státního útvaru panuje v právních kruzích všeobecná známost, nikdo touto paralelou není překvapen a každý ji bere za samozřejmost. Vždyť je-li žádoucí rozdělovat věci dle

existence jejich hmotné povahy, nelze snad postupovat jinak. Může však ohlédnouti se zpět ke starověkým římskoprávním kořenům potvrdit oprávněnost této aureoly absolutní stability a nenahraditelnosti, která dělení věcí v právním slova smyslu na hmotné a nehmotné obklopuje?

Základ následujícího textu, jehož cílem je zodpovědět tuto otázku, tvoří především prameny právního charakteru, jakými jsou části justiniánské kodifikace či Gaiovy Instituce, potažmo také postklasická právníká díla jako například *Pauli Sententiae* či *Epitome Gaii*. Hledat původ dělení věcí hmotných a nehmotných však nelze bez nepravých textů, jelikož ho velmi rozvíjela také filozofie, potažmo teologie. Jejich vynechání by znamenalo opominout důležitý zdroj vlivu na právní myšlení. Jelikož římská filozofie byla ovlivněna řeckými školami, pro úplnost není možné vynechat ani náhled na hmotné a nehmotné věci největších filozofů helénské kultury, Platóna a Aristotela. Mezistupeň mezi jejich myšlenkami a římským právem pak nepochybně představují díla latinsky píšících myslitelů vyjadřující se k dělení věcí dle existence jejich hmotné povahy, ať se jedná o Senecu, Gellia či Tertuliana a především Cicerona, jehož Topikám, které v sobě spojují filozofii a právní myšlení, je věnována zvláštní pozornost.

Výsledek této analýzy textů právního i nepravního charakteru mapuje vývoj kategorizace věcí hmotných a nehmotných v antickém římském právu, ale také dalších variant obdobného dělení. Výsledný text zabývající se vývojem dnes samozřejmé součásti právního řádu tak může přimět k zamyšlení nad užitečností a nejnítějnějším významem tohoto dělení.

1. Kategorie hmotných a nehmotných věcí v dílech řeckých a římských filozofů

Původ kategorizace věcí na hmotné a nehmotné není možné začít mapovat v pramenech římského práva, kam bývá kladen. Tvrzení, že jej Římané znali již v době vzniku zákoníku XII desek, se jeví být spíše zbožným přáním, jelikož se tento starobylý pramen práva pouze zmiňoval o věcech, kterým se později dostalo označení hmotné. Vhodnější začátek tak nabízí řecká filozofie, jejíž vliv na římské myšlení obecně je nesporný. Jedním z nejstarších vyjádření této dichotomie hmotného a nehmotného se nachází v Aristotelově spisu *Fyzika*.¹ Velký filozof se zabývá otázkou, zda existuje prázdno jako absence čehokoli. Předestírá dva způsoby, jak by ji šlo chápat, a to buď jako absenci něčeho hmotného, co může být lehké či těžké, anebo jako absenci čehokoli vnímatelného smyslu, třeba jen sluchem či zrakem. Aristoteles tak navazuje na Platóna a jeho chápání světa jako proměnlivého obrazu dle věčného vzoru, který v dialogu *Timaios* uvádí, že prvý je nutně hmotný, a tedy viditelný, hmatatelný a tělesný, a tedy chápaný pomocí počítku, zatímco druhý je neměnný, přístupný myšlení a rozumu.²

¹ ARISTOTELES, *Fyzika* 6,4: Je však zvláštní, jestliže pak bod jest prázdny; neboť místem má být to, v čem je rozlehlost hmatatelného tělesa. Nuže, zdá se tak, že se prázdny podle jednoho umístění označuje to, co není vyplněno tělesem vnímatelným hmatem; hmatem vnímatelné však je to, co má tíži a lehkost. Proto by se snad mohla dát otázka, co by řekli, kdyby rozlehlost měla barvu nebo zvuk, zda totiž pak jest prázdny, či není? (ARISTOTELES, *Fyzika*. Praha: Petr Rezek, 1996, s. 108.)

² PLATÓN, *Timaios* 28b–29: Všechno pak svět ... Vznikl, neboť je viditelný, hmatatelný a tělesný: všechna taková jsoucna lze čítí, a co lze čítí a chápati míněním s pomocí počítku, jest, jak se ukázalo, vznikající a časné. ... Takto tedy vznikl a jest vytvořen podle jsoucna přístupného myšlení i rozumu a neproměnného.

S náhledem škol platonismu a aristotelismu, které vnímaly ve světě jak věci hmotné, tak nehmotné, se neztotožnily některé další řecké filozofické směry. Konflikt rozličných názorů se projevil nad řešením konkrétní otázky, jaká je povaha hlasu. Zatímco Platón či Aristotelés odpovídají, že je nehmotná, epikurejci či stoici, kteří v návaznosti na Demokrita považovali celý svět za sestávající se z pohybujících se částic a prázdného prostoru,³ oponovali, že i hlas, přestože se může jevit nehmotným, vychází z hmotného zdroje, a tak je hmotným.

Právě epikurejské myšlenky se výrazně projevují v poezii římského básníka žijícího v 1. stol. př. K., Tita Lucretia Cara. Ve svém spise O přírodě (*De rerum natura*) vyjadřuje myšlenku, že vše, co lze zachytit smysly, má hmotnou podstatu a že každý vjem, který člověk vnímá i jinými smysly než hmatem, musí vycházet z něčeho, co takovou podstatu má.⁴ V důsledku tak to, co jí postrádá, není věcí. Lucretius shledával vše existující včetně duše či bohů, kteří jen unikají hmatu člověka,⁵ za hmotné, takže vše ostatní tvoří pouze prázdnotu. Toto vysvětlení hmotné podstaty věci je ale podáno spíše mimoděk v souvislosti s výše zmíněnou otázkou povahy hlasu.⁶ Lucretiovo tvrzení o hmotné povaze věci je ale velmi významné, protože se na něj odvolávali a z jeho spisu vycházeli autoři různých literárních děl po několik dalších století. Jeho větu „*tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res*“⁴ ocitovanou z různých důvodů, ať pro vyjádření souhlasu či jako odrazový můstek pro kritiku, obsahují například Senekovy Dopisy (*Epistulae*), Tertullianovy spisy O duši (*De anima*) či Proti Markionovi (*Adversus Marcionem*) nebo Gelliovy Attické noci (*Noctae Atticae*).⁷

O hmotných a nehmotných věcech hovoří také *Accademica* či Topiky Marca Tullia Cicerona, který, přestože patřil mezi Lucretiovy současníky, jeho náhled na ně nesdílel. Cicero se sice nedá zařadit mezi následovníky jednoho filozofického směru a ve svých myšlenkách osciloval mezi stoicismem, platonismem, až akademickým skepticismem, který se projevil nejvíce v jeho díle *Accademica*; epikureismus mu byl cizí. Existence věcí dle něho nejde ruku v ruce s jejich, byť i jen teoreticky možným, smyslovým poznáním. Ve spisu *Accademica*,⁸ když vysvětluje náhled Zenóna na přirozenost věcí, Cicero upozorňuje

---

Jestliže jest tomu tak, vyplývá z toho naprosto nutně, že tento svět jest obrazem něčeho. (PLATÓN, *Timaios, Kritias*. Praha: Oikoymenh, 2008, s. 24–25.)

³ HADOT, P. *Co je antická filosofie?* Praha: Vyšehrad, 2017, s. 135.

⁴ LUCRETIUS, *De rerum natura* 1,298–304: *Tum porro varios rerum sentimus odores/ nec tamen ad naris venientis cernimus umquam/ nec calidos aestus tuimur nec frigora quimus/ usurpare oculis nec voces cernere suemus;/ quae tamen omnia corporea constare necessest/ natura, quoniam sensus inpellere possunt;/ tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.* (Potom zase cítíme různé vjemy věci/ aniž se kdy k nosu přiblíží, rozlišujeme je/ ani spalující horko nepozorujeme či nejsme schopni chlad/ vidět očima či hlasy nemůžeme zachytit./ které však všechno musí být založeno v hmotné/ přirozenosti, protože smysly je mohou vnímat/ Dotýkat se též a být dotčena bez hmotné podstaty, žádná věc být nemůže.). Dále také *De rerum natura* 2,430–441; 3,166–169; 4,304–311; 5,146–155. (Není-li uvedeno jinak, jsou překlady dílem autorky.)

⁵ MAURETTE, P. Lucretius, Fracastoro, and the Sense of Touch. *The Sixteenth Century Journal*, 2014, roč. 45, č. 2, s. 315.

⁶ KOENEN, M. Lucretius' Explanation of Hearing in „De rerum natura“ IV 524–562. *Mnemosyne*, 1999, roč. 52, č. 4, s. 439.

⁷ TERTULIANUS, *Adversus Marcionem* 4,8,3; *De anima* 5,6; SENECA, *Epistulae* 17,106,8; GELLIUS, *Noctae atticae* 5,15.

⁸ CICERO, *Accademica* 1,11.

na smysly a mysl jako zdroj jejího poznání, které na rozdíl od zmíněného řeckého filozofa sám rozeznává, a dále odlišuje to, co má *corpus* a co nikoli čili co je hmotné a nehmotné. Toto dělení se dle něj odvíjí od přirozenosti, kterou ale argumentoval ostatně i Lucretius v duchu epikureismu.

Zmínka o hmotném a nehmotném v Topice je odlišná od té, která se nachází ve spisu *Accademica*. Může za to možná i jen odlišný námět a účel těchto spisů. Spis *Accademica* tvoří rozhovor nad filozofickými otázkami a jejich řešením dle školy stoiků a akademiky. Topiky dedikované římskému právníkovi Trebatiu Testovi jsou příručkou pro řečníka protkanou myšlením Akademie, která vychází z Aristotelových Topik.⁹ Spis představuje katalog tvrzení zodpovídajících na otázky, které mají více různých řešení, jež mohou posloužit argumentaci právníka/řečníka.¹⁰ Cicero v Topikách naplňuje své přesvědčení vyjádřené v úvodu spisu O povinnostech, kde se obrací na svého syna a nabádá ho k tomu, že právě v řečnictví se nachází praktická využitelnost filozofie.¹¹ V Topikách se kategorizace věcí na hmotné a nehmotné na rozdíl od *Accademiky* jen okrajově nedotýká, ale přímo vymezuje, co mezi které patří. Abstraktní filozofické myšlenky tak v nich dostávají velice konkrétní podobu využitelnou v soudním řečnictví, a tak i v právních úvahách.¹²

1.1 Ciceronovo dělení v Topikách

Cicero v Topikách rozlišuje věci, kterých se lze dotknout a rozeznávat je. Jejich označení ale nezni „hmotné věci“ (*res corporales*), ani není uvedeno, že je tvoří hmota (*corpus*). Ciceronovo vyjádření se omezuje jednoduše na to, že jsou (*sunt*), což může být výsledek snahy vyhnout se tvrzení, že takové věci mají *corpus*, aby se nepřiblížil Epikurejcům, dle kterých se i třeba jen zrakové vjemy zakládaly na něčem hmotném. Tím, že do jedné skupiny řadí jak to, co lze vnímat dotekem (*tangi*), tak i zrakem (*cerni*), mezi ně nestaví výslovně rovnítko jako Lucretius, ale naopak je stále rozlišuje a obojí odlišuje od druhé kategorie, která musela být z podstaty věci onomu básníkovi cizí a která navazuje na platonskou nauku o idejích.¹³ Na straně druhé tedy Cicero rozlišuje skupinu těch věcí, které

⁹ Heslo Cicerone, Marco Tullio. In: *Enciclopedia online, Treccani* [online]. [cit. 2023-02-03]. Dostupné na: <https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-tullio-cicerone/>.

¹⁰ TELLEGEN-COUPERUS, O. – TELLEGEN, J. W. *Artes Urbanae: Roman Law and Rhetoric*. In: DU PLESSIS, P. J. (ed.). *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013, s. 34.

¹¹ CICERO, *De officiis* 1,1.

¹² CICERO, *Topica* 5,26–27: ... *Definitionum autem duo genera prima. Unum earum rerum quae sunt, alterum earum quae intelleguntur. Esse ea dico quae cerni tangique possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus et cetera, quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo atque intellegi possunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intellegentia, quam notionem voco. Ea saepe in argumentando definitione explicanda est.* (Tak následuje vymezení dvou druhů. Jedno těch věcí, které jsou, další těch, které se vnímají. Říkám, že jsou to ty, které je možné vidět a dotýkat se jich, jako pole, staveb, zdi, okapu, mancipia, dobytku, nábytku, zásob a dalších, které jsou vámi vymezeny dle určitého zamýšleného druhu. Říkám, že to naopak nejsou ty, kterých se dotýkat nebo je vidět není možné, rozlišovat i duši vnímat je lze, jak budeš vymezovat v případě vydržení, opatrovnictví, lidu, příbuzenství, kterých věcí žádná hmotná podstata neobsahuje, je ale nějaký odlišný charakter a porozumění vjemu, které nazývám představa. Ta často při argumentaci je vysvětlena vymezením.)

¹³ GRAESER, A. *Řecká filosofie klasického období*. Praha: Oikoymenh, 2000, s. 180an.

se vnímají a poznávají myslí, a nelze se jich tedy dotýkat a rozeznávat je. To, co mezi ně patří, nespočívá ve hmotě, ale v něčem, co nazývá představa (*notio*) a potřebuje slovně vymežit, což jen podporuje návaznost na Platónovy ideje.¹⁴

Do první skupiny věcí Cicero řadí pozemek, stavbu, zeď, okap, *mancipium*, dobytek, nábytek a zásoby a do druhé vydržení, opatrovnictví a rodové a agnátské příbuzenství. S první skupinou lze bezpochyby souhlasit co do splnění kritéria dotknutelnosti. Jediný protiargument, který může letným dnešním právním pohledem vyvstat, je, že se v případě některých nejedná samo o sobě o objekty práv. Vždyť stavby či zdi jsou dle zásady *superficies solo cedit* součástí pozemku, na kterém stojí,¹⁵ a okap také nemusí stát samostatně, ale jako součást stavby.¹⁶ I označení *mancipia* za věc může vzbuzovat, zvláště u člověka dnešní doby, údiv, neboť v Ciceronově době pravděpodobně zahrnovalo osoby v područí otce rodiny *loco servi*,¹⁷ které stále byly svobodnými, a tudíž je jako objekt mohl vnímat jen *pater familias*, v jehož *mancipiu* se nacházely. Cicero tím snad chtěl poukázat na hmotnou podstatu toho, co zahrnovalo *mancipium*. Seznam věcí zařazených do kategorie těch vnímatelných myslí čili věcí nehmotných, tvoří směs různých institutů známých římskému právu. Cicero v něm uvedl ty, které byly významné pro otázky majetkových poměrů. V tomto kontextu může zarážet zařazení rodového příbuzenství (*gentilitas*), které tou dobou již na konci republiky prakticky ztratilo na významu a svůj vliv mohlo mít pouze v případě dědického práva a poručenství.¹⁸ Avšak pokud již v době Ciceronova působení nebyl na rodové příbuzenství kladen takový důraz, její zařazení odpovídá jeho postavení zastávce republikánství a obránce starých pořádků.

Do zajímavého světla staví Ciceronovo uvedené rozdělení věcí úryvek z jeho staršího spisu O řečníkovi, ve kterém vyjmenovává různé záležitosti, ohledně kterých se mohlo vest řízení.¹⁹ V něm vypočítává nejen všechny věci v Topice zařazené mezi vnímatelné

¹⁴ *Tamtéž*, s. 181.

¹⁵ Dig. 41,1,7,10 (Gaius lib. 2 rer. cott.): *Cum in suo loco aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. Nec tamen ideo is qui materiae dominus fuit desit eius dominus esse. Sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet. appellatione autem tigni omnes materiae significantur, ex quibus aedificia fiunt. ergo si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus nunc eam vindicare et ad exhibendum agere.* (Jestliže někdo postavil stavbu z cizího materiálu na svém pozemku, bude považován také za vlastníka stavby, ne-*boť* vše, co je postaveno na pozemku, je jeho součástí. Vlastník stavebního materiálu však nepřestává být jeho vlastníkem. Ale zatím nemůže ani vindikovat ani žádat vydání materiálu podle zákoníku dvanácti desek, kde je stanoveno, aby ten, kdo zastaví cizí trám do své stavby, nemůže být nucen ho vytrhnout, ale může být povinen na-hradit dvojnásobek hodnoty. Pod označením trám se rozumí veškerý materiál, ze kterého se stavba skládá. Jestliže je stavba z nějakého důvodu zbourána, může vlastník materiálu materiál vindikovat nebo žádat jeho vydání.)

¹⁶ Viz Dig. 19,1,17,8 (Ulpianus lib. 32 ad ed.): *Castella plumbea, putea, opercula puteorum, epitionia fistulis adplumbata (aut quae terra continentur, quamvis non sint adfixa) aedium esse constat.* (Olovené rozvody vody, studny, obruby a poklopy studní, vodovodní kohoutky navazené na vodovodní trubky (anebo to, co je pevně spojené s půdou, přestože to není připevněné k budově), to, jak je stanoveno, součástí budovy je.)

¹⁷ BONFANTE, P. *Institute římského práva*. Brno: Nákladem Čs. Akademického spolku Právnick, 1932, s. 184.

¹⁸ HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 157.

¹⁹ CICERO, *De oratore* 1,173: *Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, adlutionum,*

skrze mysl, tedy vydržení, poručenství a agnátské a rodové příbuzenství, ale mimo jiné také *mancipium*, zeď a okap, které uvádí jako ty věci, které lze poznávat dotykem či zrakem. Oproti Topikám vynechává pozemek, stavbu, dobytek, vybavení a zásoby. Ve spisu O řečníkovi uvádí navíc náplavu, říční ostrov, *nexum*, světlo a testament. V tomto kontextu se tak nelze spokojit se zjednodušujícím tvrzením, že věci vnímatelné myslí představují práva, zatímco ostatní nikoli, jak se na základě Topik nabízelo, naopak i právo se může vázat k věci hmotné podstaty, jako v případě zdi či okapu, což jsou jen konkrétní druhy služebností, které zřejmě Cicero považoval za příliš inherentní k věci, ke které se váží,²⁰ a tudíž je zařadil mezi hmotné věci, ale v mladších pramenech jsou již obecně řazena k věcem nehmotným.²¹ I *mancipium* je zařazeno ve spise O řečníkovi mezi práva, která jsou předmětem soudního řízení, i když Cicero jej považuje za hmotnou věc. Důvod, proč tomu tak je, lze spatřovat v tom, že pokud se někdo ocitl v takovém područí otce rodiny, jeho stav nebyl definitivní, a tak z něj plynula jistá práva a povinnosti, stejně jako třeba z poručnictví.

1.2 Senekovo rozdělení

Ciceronovo dílo tvoří nosný pilíř římské filosofie, a jako takové formovalo římské myšlení obecně, včetně toho právního, přestože odráží svou dobu a samozřejmě autora, který sám právníkem nebyl. Vliv úvah slavného řečníka se tak nepřekvapivě nachází i u Seneky. Neronův učitel se ve svém 58. listě Lucillovi zabývá tímž dělením jako Cicero ve výše uvedeném úryvku z Topik, na rozdíl od něho však tyto skupiny také pojmenovává jako hmotné a nehmotné (*corporales* a *incorporales*)²² čili tak, jak se v právní terminologii označují dosud. Seneca se pokoušel o syntézu stoického myšlení i myšlení epikurejců a jako nejvyšší autoritu vnímal Platóna, na kterého především odkazuje. Jeho košaté pojednání o tom, co tyto kategorie znamenají, proto neodpovídá plně Ciceronově snad právem ovlivněnému pojednání. Seneca jednoduše považuje za hmotné ty věci, které mají *corpus*, a za nehmotné ty, které se nepoznávají smysly, ale myšlením, přičemž neuzivá sloves *intelligere*, ale *cogitare* čili spíše rozeznávat. Obsah těchto kategorií odráží čistě filozofii,

---

circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum raptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, qua re denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. (Tak švitování na fóru, obstrukování před soudci či v řízení před praetory, přebírání civilního soudnictví významných případů, ve kterých se často rozhoduje ne o skutečnostech, ale o spravedlnosti dle práva, narušování řízení centumvirálního soudu, ve kterém jsou projednávána vydržení, poručenství, rodové příbuzenství, agnátské příbuzenství, náplavy, ostrovy, záptýžky, mancipia, práva ke stěnám, světlu, okapům, zrušené nebo předpokládané testamenty a nespočet dalších práv, takže úplně přehlídí, co je jeho a co cizí, proč je někdo občan nebo cizinec, otrok nebo svobodný, je známkou drzosti.)

²⁰ GROSSO, G. Corso di diritto romano. Le cose con una nota di lettura di Filippo Gallo. *Rivista di diritto romano*, 2001, s. 12.

²¹ Dig. 1,8,1,1 (Gaius lib. 2 inst.); Dig. 8,1,14pr. (Paulus lib. 15 ad Sab.); Dig. 39,2,13,1 (Ulpianus lib. 53 ad ed.); Dig. 39,3,8 (Ulpianus lib. 53 ad ed.); Cod. Iust. 7,33,12,4; Inst. Iust. 2,2.

²² SENECA, *Epistula LVIII* 11: *Etiam nunc est aliquid superius quam corpus. Dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. Quid ergo erit ex quo haec deducantur? Illud cui nomen modo parum proprium imposuimus, „quod est“. Sic enim in species secabatur ut dicamus: „quod est“ aut corporale est aut incorporale.* (Takže je něco nadřazené hmotě. Říkáme tedy, že něco je hmotné, něco nehmotné. Co však bude tím, z čeho se to dovodí? Ono, kterému nedostatečně vlastní jméno jsme přiřkli „to je“. Tak tedy dle druhu bude rozděleno, jak říkáme „to je“ buď, že je hmotné, anebo nehmotné.)

a to především platónskou. Vliv epikureismu se projevuje v Senekově listě vyjádřením, že jak věci hmotné, tak nehmotné jsou ty, které jsou (*qui sunt*). Cicero tímž způsobem definoval pouze věci hmotné. Ostatně Seneca v listě 106. argumentuje výše zmíněným úryvkem z Lucretiova *De rerum natura*, že všechny lidské projevy jako smích či smutek, které nejsou samy o sobě poznatelné smysly, jsou hmotné, protože se zakládají na člověku, který je hmotný.²³

2. Gaiovo dělení a jeho podobnost s Ciceronovými Topikami

Ciceronovo rozdělení věcí v Topice je podobné podstatně mladšímu, ale o to známějšímu dělení věcí v Gaiových Institucích. Jejich vzájemné podobnosti jsou více či méně očividné. Gaiovo dělení je nejdůležitějším pramenem římského práva věnujícím se dělení věcí na hmotné a nehmotné, které je dochováno v podstatě ve třech zdrojích. Snad originální znění se nachází v jeho Institucích, odkud jej převzali justiniánští kompilátoři a začlenili do Digest a justiniánských Institucí, které v tomto případě Gaiem formulované „definice“ přejímají téměř doslova.²⁴ Věci dělí do kategorií hmotných a nehmotných (*corporales et incorporales*). Na rozdíl od Cicerona, který je pouze rozdělil do skupin, které nijak souhrnně neoznačil, je Gaius výslovně pojmenovává. Jeho text také evidentně vychází z platónského dělení věcí na ty, které jsou seznatelné dotekem, a ty, které se poznávají myslí.

Co se obecné definice kategorií týče, Gaius se omezuje na jediné kritérium, které mezi nimi vymezuje hranici, a to dotknutelnost (*quae tangi possunt*). Vnímání věci jinými smysly, nežli hmatem oproti Ciceronovým Topikám neuznává. Gaiovo pojetí hmotné věci se tak o krůček přibližuje současnému dělení, kdy dle občanského zákoníku, je součástí definice hmotné věci ovladatelnost.²⁵ Jinými smysly, než hmatem bezprostředně nic ovládat možné není a zároveň i v širším rozsahu tato schopnost pořad spadá pod významy slovesa

²³ SENECA, *Epistula CVI* 8: *Numquid est dubium an id quo quid tangi potest corpus sit? Tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res, ut ait Lucretius. Omnia autem ista quae dixi non mutarent corpus nisi tangerent; ergo corpora sunt.* (Jistě není pochyb, že to, čeho je možné se dotknout, je hmotné? Dotýkat se též a být dotčena bez hmotné podstaty, žádná věc být nemůže, jak říká Lucretius. Všechny tedy ony cnosti, o nichž jsem mluvil, se nemění, aniž by se týkaly těla, a tedy jsou hmotné.)

²⁴ Dig. 1,8,1,1 (Gaius lib. 2 inst.); Inst. Iust. 2,2.; Inst. Gai 2,12–14: „*Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur; plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum. Non extollendi, ne luminibus vicini officiat. Item fluminum et stillicidiorum idem ius.*“ (Některé věci jsou dále hmotné, některé nehmotné. Hmotné jsou ty, kterých se lze dotknout, jako pozemek, člověk, oblečení, zlato, stříbro a nepočítatelné množství jiných věcí. Nehmotné jsou ty, kterých se dotknout nelze, kterými jsou ty, které spočívají v právu, jako pozůstalost, poživací právo, jakkoli uzavřené závazky. Nezáleží na tom, že v pozůstalosti jsou obsaženy hmotné věci. Tak plody, které byly nabyty u pozemku, jsou hmotné a to, co je nám dlužno z různých závazků, mnohé hmotné je, jako pozemek, člověk, oblečení. Tak ono dědické právo a právo užívání a požívání a právo závazkové nehmotné je. Též jsou práva venkovských a městských pozemků. Stavět výše, zabraňovat přístupu světla sousedovi, též odtoku a okapu jsou totéž právo.)

²⁵ § 496 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník: Hmotná věc je ovladatelná část vnějšího světa, která má povahu samostatného předmětu.

tangere.²⁶ Gaiova učebnice vnímá odlišně kategorii věcí, které Ciceronovy Topiky definují jako věci vnímatelné myslí (*que intellegi possunt*). Instituce se odvrací od kritéria odvislého od subjektivního vnímání člověka, k objektivnímu kritériu nedotknutelnosti (*quae tangi non possunt*). Gaius však ještě vysvětluje, že jsou to ty, které *in iure consistunt*, což doslova znamená ty, které spočívají v právu, ale skutečný význam těchto slov není možné jednoznačně určit.

Zprvė nehmotné věci mohou dle Gaia spočívát v právu proto, aby se z této kategorizace vyčlenily ty, které tvoří součást světa, nelze se jich dotknout, ale nemohou být předmětem právních vztahů, například blesky nebo vůně květin. Slovní spojení „*in iure*“ může odkazovat k soudnímu řízení, respektive k jeho stejnojmenné části. Nehmotné věci by tak byly ty, kterých se nelze dotknout, ale mohou být předmětem soudního řízení, resp. existují v rámci něj.²⁷

Zdruhé se tato slova staví do souvislosti s teorií o patrimoniu, široce rozšířenou mezi právními romanisty ještě v první polovině minulého století.²⁸ Ještě v glose se lze setkat s vysvětlením, že nehmotné věci obsahují práva, a proto spočívají v právu.²⁹ Postupně však došlo k zobecnění této kategorie úvahou, že jsou tvořeny na rozdíl od hmotných věcí jen právy, a tudíž jsou samy o sobě právy. V takovém případě by ale nedávalo smysl, proč Gaius neuvedl mezi věcmi nehmotnými vlastnictví jako nejdůležitější věcné právo, když do první kategorie řadí pozemek, člověka, oblečení, zlato a stříbro, a z druhé vyjmenovává pozůstalost, poživací právo a obligace a na konci fragmentu zmiňuje též služebnosti. Právní romanisté proto od doby pandektistiky rozvíjeli teorii, která v podstatě počítá s inherentní přítomností vlastnictví ve věcech hmotných, takže *ad absurdum* v žádné z kategorií uváděných antickým právníkem nelze spatřovat věci obecně, ale pouze právní vztahy mezi věcmi a osobami. Závěrem této úvahy bylo vysvětlení, že Gaiovo dělení věcí na hmotné a nehmotné je dělením majetkových práv.³⁰ Jako jeho podklad posloužil začátek druhé knihy Institucí uvádějící dělení věcí *in nostro patrimonio* a *extra nostro patrimonio*.³¹ Jelikož je dělení věcí na hmotné a nehmotné v Gaiově učebnici umístěno až za pojednání o různých skupinách řazených mezi ty *extra nostro patrimonio*, systematickým výkladem lze jednoduše dojít k závěru, že toto dělení patří k věcem v *patrimoniu* čili těm, které jsou v moci jedné osoby. Logicky tak člověk může mít právo k věcem svým čili je vlastní nebo

²⁶ KÁBRT, J. – KUCHARSKÝ, P. – SCHMANS, R. – VRÁNEK, Č. – WITTICHOVÁ, D. – ZELINKA, V. *Latinsko/český slovník*. Praha: Leda, 2016, s. 510.

²⁷ TELLEGEN-COUPERUS, *op. cit.*, s. 38–39.

²⁸ Např. BONFANTE, P. *Corso di diritto romano. Vol. II., La proprietà*. Roma: Attilio Sampaolesi, 1926, s. 9–10. GIRARD, P. F. *Manuel elementaire de droit romaine*. Paris: Rousseau et Cie, 1918, s. 257–260.

²⁹ Glossa k Dig. 1,8,1,1: „*In iure. id [Ius praedicatur de omni re incorporali] est sub hoc praedicabili ius continetur. nam in definitione cuiuslibet rei incorporalis oportet assumere ius. Ut ecce, hereditas est ius succedendi. ... Item, ususfructus est ius utendi, ... Item, obligatio est iuris vinculum, ... Item actio est ius persequendi, ... & sic de aliis similibus.*“ (V právu. To [Právo se dovozuje z celé nehmotné věci.] je dovoditelné podle toho, že obsahují právo, takže z kterékoli definice nehmotné věci náleží dedukovat právo. Jak tedy pozůstalost je dědickým právem ... Též poživací právo je právem užívat. ... Též závazek je právním poutem, ... Též žaloba je právem žalovat, ... a tak další podobně.)

³⁰ BONFANTE, *op. cit.*, s. 10.

³¹ Inst. Gai 2,1: *Superiore commentario de iure personarum exposuimus. Modo videamus de rebus. Quae vel in nostro patrimonio sunt vel extra nostrum patrimonium habentur.* (V předchozím komentáři jsme pojednali o právu osob. Podívejme se nyní na právo věcí, které buď jsou buď v našem patrimoniu, nebo mimo něj.)

k věcem, které v jeho vlastnictví nejsou. Jelikož Římané používali k vyjádření vlastnictví sloveso mít, dává smysl, že nemá zvláštní pojmenování, a tím pádem se nabízí považovat *res corporales* a vlastnictví za synonymum.³² V návaznosti na to pak *res incorporales* tvoří kategorii, kam se zařadí veškerá ostatní majetková práva, ať již věcná, ze kterých Gaius jmenuje požívací právo, dědická, kam patří pozůstalost, nebo obligace jakkoli uzavřené. Zároveň toto vysvětlení nijak neodporuje vnímání práv v římském právu jakožto nehmotných věcí, ale spíše naopak.

Takové vnímání sice pěkně charakterizuje postavení vlastnictví v rámci majetkových práv, ale dochází tím k záměně práva a jeho předmětu, mezi čímž by měl být rozdíl.³³ Tato teorie týkající se rozdělení věcí na hmotné a nehmotné se téměř oprostuje od jakéhokoli kontextu a je vytvořena pouze rozvíjením právně teoretického pohledu z perspektivy vztahu osoby a jejich subjektivních práv, a proto sklízela kritiku či alespoň pochybnosti některých právních romanistů.³⁴ Například V. Scialoja se ohrazuje vůči tomuto pojetí mimo jiné tím, že Římané odlišovali věc a její vlastnictví, pokud to bylo užitečné,³⁵ pod což dělení věcí na hmotné a nehmotné zřejmě nespadlo. Pravděpodobně tak Gaius chtěl pouze uvést rozdělení věcí bez ohledu vztahu osoby k ní, ale pouze na základě toho, k čemu se tento vztah může vázat, což může být buď samotná hmotná věc, anebo dopadá na nehmotnou věc.³⁶ Toto kritizované pojetí nadto postrádá vazbu na dělení věcí na hmotné a nehmotné obecně, které plyne z filosofie.³⁷

Paralela Gaia k Ciceronovým Topikám se neomezuje jen na kategorie obecně, ale svým způsobem i na věci, které do nich obě díla zařazují. Oba podávají v případě hmotných věcí jen demonstrativní výčty, a přestože většina položek je odlišných, spojuje je podobnost. Jedinou hmotnou věcí, kterou oba zmiňují, je půda (*fundus*). Tento termín neoznačuje pouze holý pozemek určený k zemědělství, ale též hospodářství, jak plyne z Ulpianova fragmentu Dig. 50.16.60 (lib. 69 ad ed.), který se váže k *interdicti uti possidetis*, ale zřejmě odpovídá starším představám o něm.³⁸ Cicero na rozdíl od Gaia vedle něj uvádí stavbu (*aedis*), která bývá součástí nějakého pozemku. Jelikož cílem výčtu v Topikách je poukázat na hmatatelnost stavby, nabízí se domněnka, že stavbou myslí zastavěný pozemek ve městě jako analogii zemědělského pozemku na venkově. Pak se nelze divit autorovi Institucí, že stavbu do svého seznamu hmotných věcí nezařadil. Cicero uvádí také *mancipium*, které zdánlivě není u Gaia zastoupeno a které tvořily osoby, jež měl v moci *pater familias*, jak je již uvedeno výše. Gaiův výčet tento právní institut mezi věcmi hmotnými neuvádí a zmiňuje jej pouze v souvislosti s právem osob. V jeho době se již nejspíše jednalo o téměř mrtvý institut, ze kterého se vyvinula abstraktní *mancipace*.³⁹ V druhé knize Institucí by tak již

³² GROSSO, *op. cit.*, s. 12.

³³ *Tamtéž*, s. 13.

³⁴ Např. PEROZZI, S. *Istituzioni di diritto romano*. Firenze: G. Barbera, 1906, s. 365.

³⁵ Dig. 10,3,4pr. (Ulpianus lib. 19 ad ed.): *Per hoc iudicium corporalium rerum fit divisio, quarum rerum dominium habemus, non etiam hereditatis*. (Skrze toto řízení se rozdělí hmotné věci, vlastnictví kterýchž hmotných věcí máme, ne však pozůstalosti.)

³⁶ SCIALOJA, V. *Teoria della proprietà nel diritto romano*. Vol. I. Roma: Anonima romana editoriale, 1933, s. 25–26.

³⁷ *Tamtéž*, s. 25.

³⁸ ZUCCOTTI, F. I glittodonto del diritto romano. *Rivista di Diritto romano*, 2003, č. 3, s. 18.

³⁹ ELLUL, J. *L'évolution et la nature juridique du mancipium*. Bordeaux: Imprimerie-Librairie Delmas, 1936, s. 108.

mancipium nemohlo mít místo, protože účelem jejího textu je charakteristika hmotné věci. Odkaz na ve druhém století již opouštěný institut by mohl být matoucí či nesrozumitelný. Gaius tak na rozdíl od Cicerona do výčtu řadí jednoduše člověka (*homo*). Termín užitý v Institucích bývá někdy překládán výhradně jako „otrok“,⁴⁰ zřejmě s ohledem na skutečnost, že o otrocích bývá pojednáváno pouze jako o lidech, potažmo že jen otrok může být věcí v právním slova smyslu, jak je dáno také dnešním náhledem teorie, kdy něco může být buď osoba, nebo věc. Pokud však chtěl Gaius pouze poukázat na skutečnost, že člověk je hmotný, pak takový překlad nemá opodstatnění, a to tím spíše, pokud se případně Gaius nechal inspirovat Topikami, znal Ciceronův výčet hmotných věcí a vyšel z jím užitého *mancipia*. Nicméně jakákoli podobnost jejich příkladů u věcí hmotných končí. Gaius dále uvádí oblečení, stříbro a zlato, zatímco Cicero dobytek, nábytek a zásoby.

Seznam věcí nehmotných v případě Topik zahrnuje rodové a agnátské příbuzenství, o nichž Instituce nehovoří. Důvod jejich zařazení Ciceronem mezi nehmotné věci bývá hledán na základě jednoduché úvahy, že skupiny lidí se nelze dotknout, stejně jako například kilogramu obilí, na rozdíl od jednoho člověka či jednoho zrnka obilí.⁴¹ Od takového smýšlení se římské právo distancuje, jelikož počítá s hromadnou věcí, jejímž klasickým příkladem je stádo, kdy s nějakým počtem genericky určených věcí je právně nakládáno jako s jedinou věcí.⁴² Na Ciceronově zařazení příbuzenství mezi věci nehmotné tak bývá demonstrována neprávost jeho výkladu v Topikách.⁴³ Jelikož řečník mezi hmotné věci zařadil takové, které dle této logiky hromadnou povahu mají, tj. příslušenství či zásoby, není možné se spokojit s takovým ukvapeným zavržením jeho díla, a je proto nutné hledat jiné vysvětlení. Nabízí se souvislost s právy, které plynou z postavení osoby jako agnátského či rodového příbuzného. Zařazením příbuzenství mezi věci nehmotné Cicero mohl mínit dědické právo čili totéž, co do svého katalogu nehmotných věcí zařadil také Gaius, tedy *ius successionis*, které bylo v justiniánských Institucích změněno v *ius hereditatis*. Archaické římské právo mělo tři dědické kategorie, kdy agnátské a rodové příbuzenstvo předcházeli dědici *sui*,⁴⁴ o nichž se Cicero nezmiňuje. Jejich vynechání ale nemá význam, protože i ti byli agnátskými příbuznými zůstavitele. Jelikož v průběhu doby do dědického práva vstoupila posloupnost plynoucí z praetorského ediktu, uvedení jakožto nehmotné věci přímo dědického práva obecně dává smysl.

Výrazy *zed'* a *okap*, které Cicero v Topikách uvádí mezi věci hmotné, což na první pohled není nijak zvláštní, neboť obojí přeci skutečně hmotné je, pohled ve světle Institucí je staví do neobvyklé perspektivy. Gaius mluví o městských pozemkových služebnostech, z nichž některé se obecně s věcmi uvedenými Ciceronem vyjmenovanými věcmi spojují, a ostatně přímo uvádí *stillicidium*. Přestože byl rozdíl mezi tím, co je věc a co právo, může se jednat také o moment, na kterém lze pozorovat vývoj služebnosti, která byla vnímána jako nehmotná věc až v pojetí právníků v dobách císařských.⁴⁵ Přestože Cicerona a Gaia

⁴⁰ Např. KINCL, J. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

⁴¹ BIONDI, B. *I beni e le loro distinzioni*. Torino: Unione tipografico-Editrice torinese, 1953, s. 24.

⁴² Dig. 41,3,30 (Paulus lib. De usurp. et usuc.).

⁴³ Což tvrdí např. GUZMÁN-BRITO, A. Gaio e la distinzione delle cose in corporali ed incorporali. In: MILAZZO, F. (ed.) *Gaius noster: Nei segni del Veronese*. Milano: Wolters Kluwer, 2019, s. 273.

⁴⁴ VOCI, P. *Diritto ereditario romano: volume secondo parte speciale I*. Milano: Giuffrè, 1956, s. 11.

⁴⁵ TUCILLO, F. Note minime sulla lex Scribonia. *Histoire, Espace et Marges de l'Antiquité*, 2005, č. 4, s. 140–141.

dělilo od sebe několik staletí, nezbyvá než konstatovat, že jejich texty mají určité společné rysy. V Institucích se na rozdíl od Topik se nenachází ani *tutela* ani *usucapio*.

Vedle fragmentu obsahujícím slavné dělení věcí jsou v Digestech zařazeny i další Gaiovi připisované texty, které užívají pojmy hmotná a nehmotná věc například v souvislosti s nabýváním. Možnost získání věci do vlastnictví vydržením a tradicí omezuje zcela logicky pouze to, co je hmotné. Gaius však není jediným právníkem, jehož výsledky činnosti dávají poznat kategorizaci hmotných a nehmotných věcí.

3. Dělení dle ostatních klasických právních autorit

Obdobně jako Gaius rozlišuje, minimálně zdánlivě, věci hmotné a nehmotné též Paulus, ale ne užívá výrazů *res corporales* a *res incorporales*, nýbrž *corporalia* a *incorporalia* (potažmo *in corpus*). Fragmety pocházející z jeho děl neobsahují žádnou definici toho, co se pod těmito pojmy skrývá, tudíž není možné úplně porovnat, zda se s autorem Institucí ztotožňoval co do významu výrazů. Jejich užití váže především k služebnostem, kdy například vysvětluje, že přestože má pozemková služebnost hmotný prvek, je nehmotná.⁴⁶ Ne/hmotnost vysvětluje též v souvislosti s pozůstalostí⁴⁷ a také uvádí, že držet lze pouze hmotnou věc.⁴⁸ Z Paulem užití terminologie vybočuje fragment Dig. 41.3.4.26 (Paulus lib. 54 ad ed.), který se týká služebnosti cesty.⁴⁹ V něm ji mimoděk označuje jako *ius incorporale* čili právo považuje za nehmotné, což umožňuje dovodit, že jako o nehmotných uvažoval o právech obecně nikoli pouze o právu služebnosti.

Paulus na rozdíl od Gaia nikdy nedává věci hmotné a nehmotné do jakékoli vzájemné vazby. Zda skutečně vnímal takové rozdělení věcí v právním slova smyslu nebo zda tak pouze popisoval jejich vlastnosti, není možné jednoznačně uzavřít, a to zvláště s ohledem na poslední zmíněný fragment, kde se hovoří o *ius incorporale*. Jiné právní autority z doby císařství právě právo stavěli do kontrastu s hmotnou věcí.

Ulpianovy fragmenty se od Gaiova způsobu dělení liší a mají své vlastní kategorie. Například ve svém komentáři k ediktu v souvislosti s užitím žaloby *hereditas petitio* uvedl, že pozůstalost může být tvořena právy (*iura*) či hmotnými předměty (*corpus*).⁵⁰ Z tohoto Ulpianova fragmentu plyne, že předměty práva čili věci v právním slova smyslu se dělí

⁴⁶ Dig. 8,1,14pr. (Paulus 15 ad sab.): *Servitutes praediorum rusticorum etiamsi corporibus accedunt, incorporales tamen sunt et ideo usu non capiuntur.* ... (Venkovské pozemkové služebnosti, i když se blíží hmotným věcem, jsou nicméně nehmotnými a nevydrží se.). Dále také Dig. 5,3,19,3 (Paulus lib. 15 ad ed.); Dig. 41,3,4,26 (Paulus lib. 54 ad ed.).

⁴⁷ Dig. 5,3,19,3 (Paulus lib. 15 ad ed.); Dig. 10,2,25,1 (Paulus lib. 23 ad ed.).

⁴⁸ Dig. 41,2,3pr. (Paulus lib. 54 ad ed.): *Possideri autem possunt, quae sunt corporalia.* (Je tedy možné, aby byly drženy, které jsou hmotné.).

⁴⁹ Dig. 41,3,4,26 (Paulus lib. 54 ad ed.): *Si viam habeam per tuum fundum et tu me ab ea vi expuleris, per longum tempus non utendo amittam viam, quia nec possideri intellegitur ius incorporale nec de via quis (id est mero iure) detruditur.* (Pokud mám cestu přes tvůj pozemek a ty mě z ní násilím vypudíš, dlouhodobým neužíváním ji ztratím, protože se ani nerozumí, že by bylo drženo nehmotné právo, ani vypuzen z té cesty (to je samo právo.).

⁵⁰ Dig. 5,3,18,2 (Ulpianus lib. 15 ad ed.): *Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. et placuit universas res hereditarias in hoc iudicium venire, sive iura sive corpora sint.* (Nyní se podívejme, co zahrnuje dědická žaloba a správně veškeré věci v pozůstalosti přijdou do tohoto řízení, ať jsou to práva nebo hmotné věci.).

na práva a hmotné předměty. Tyto kategorie se vyskytují též v dalších fragmentech vázících se především k dědickému právu či služebnostem.⁵¹

Ulpianus v 53. knize komentáře k praetorskému ediktu uvedl, že za škodu může žalovat vlastník hmotného předmětu nebo ten, kdo má právo, například ze služebnosti.⁵² Tento fragment připomíná Paulův výše neuvedený fragment, který vybočuje z příbuznosti s Gaiovými vyjádřeními. V komentáři k Plautiovi Paulus uvedl, že tomu, kdo do práva nebo vlastnictví jiného nastoupí, náleží jeho práva.⁵³ Oba právníci staví na jednu stranu vlastnictví a na druhé práva, přičemž Ulpianus výslovně vztahuje vlastnictví pouze k hmotnému předmětu. Pokud by byla přijata premisa, že Paulův náhled na práva se blíží Ulpianovu a označení věci za ne/hmotné užívá pouze za účelem vysvětlení určitých právních institutů, Gaiovo dělení by bylo ve své době v rámci práva dost možná ojedinělé. Na druhou stranu oba dva zmíněné fragmenty Ulpiana a Paula vzbuzují pochybnosti co do jejich interpolace v rámci justiniánské kodifikace.⁵⁴

S Ulpianovým dělením věcí v právním slova smyslu souzní dále Hermogeniánův fragment o tom, co zahrnuje výraz *pecuniae*.⁵⁵ Pod něj mohou spadat jak pozemky, tak věci movité, hmotné předměty (*corpora*) i práva (*iura*). Hermogenianus v jednom fragmentu uvádí hned dva různé způsoby kategorizace věcí, z nichž prvá na movité a nemovité, kam se řadí pozemek, nutně celá spadá pod kategorii hmotných věcí, kterou nazývá *corpora*. Více právníků, jejichž díla se dochovala díky justiniánským Digestům preferuje dělení na *corpus* a *ius* než na věci hmotné a nehmotné. S výjimkou Gaia tak dnes všeobecně známé kategorie užívala dle dostupných pramenů až do doby vulgarizace práva výhradně filozofie.

4. Ne/hmotné věci v ostatních neprávních textech

Z období druhého a počátku třetího století, ve kterém působili výše uvedení právníci, pochází také neprávní díla různých autorů, která dosvědčují, že dělení věcí na hmotné a nehmotné setrvalo v povědomí lidí, a to jako filozofické dědictví. Attické noci Aula Gellia shrnují odpovědi na otázku po ne/hmotnosti hlasu dané stoiky, Platónem, Démokritem a Epikúrem.⁵⁶ Výsledný úryvek představuje souhrn myšlenek několika velkých

⁵¹ Dále např. Dig. 30,41pr. (Ulpianus lib. 52 ad ed.); Dig. 39,3,8 (Ulpianus lib. 53 ad ed.); Dig. 43,26,2,3 (Ulpianus lib. 71 ad ed.).

⁵² Dig. 39,2,13,1 (Ulpianus lib. 53 ad ed.): *Sive corporis dominus sive is qui ius habet (ut puta servitatem) de damno infecto caveat, puto eum repromittere debere, non satisfacere, quia suo nomine id facit, non alieno.* (Ať vlastník hmotné věci nebo ten, kdo má právo (tím myslím služebnost) je žalován ze způsobené škody. Myslím, že musí učinit *repromissio*, ne *satisfactio*, protože to činí svým jménem, ne cizím.).

⁵³ Dig. 50,17,177pr. (Paulus 14 ad plaut.): *Qui in ius dominiumve alterius succedit, iure eius uti debet.* (Kdo nastoupí do vlastnického práva nebo jiného, má ho užívat.).

⁵⁴ RABEL, E. – LEVY, E. *Index interpolationum*. 3. Band. Weimar: Herman Böhlhaus nachfolger, 1935, s. 82 a 598.

⁵⁵ Dig. 50,16,222 (Hermogenianus lib. 2 iuris epit.): „*pecuniae*“ *nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam iura continentur.* (Dlužné *pecuniae* nejsou pouze peníze, ale zahrnují všechny věci, jak pozemek, tak věci movité, a jak hmotné věci, tak práva.).

⁵⁶ GELLIUS, *Noctae atticae* 5,15: *Vetus atque perpetua quaestio inter nobilissimos philosophorum agitata est, corpusne sit vox an incorporeum. ... 4. Quam definitionem significare volens Lucretius poeta ita scripsit: tangere enim aut tangi nisi corpus nulla potest res. 5 Alio quoque modo corpus esse Graeci dicunt to triche diastaton. 6. Sed vocem Stoici corpus esse contendunt eamque esse dicunt ictum aera; 7. Plato autem non esse vocem corpus putat: „non enim percussus „inquit“ aer; sed plaga ipsa atque percussio,*

helénských filozofických škol, které si, zvláště po založení císařských kateder v Athénách Markem Aureliem, zachovávaly svou vážnost též za římského císařství.⁵⁷ Gellius opomíjí jen aristotelismus, který se však v té době přibližoval k platonismu.⁵⁸ Ze zmíněných filozofů pouze Platón vnímal hlas jako nehmotný, zatímco stoikové i epikurejci jako hmotný, stejně jako Lucretius, z jehož již výše zmíněného spisu O přírodě na úvod cituje. Autor Attických nocí se tak nejspíše klonil k hmotnosti hlasu, a tak i všeho dalšího.

Vedle Aula Gellia se zmínka o dělení věcí na hmotné a nehmotné vyskytuje i ve spisech Quinta Septimia Tertulliana, taktéž právníka žijícího koncem 2. století, jehož dílo nemá tak váhu právní, jako filozofickou či teologickou, a to zvláště pro západní křesťanství, neboť převedl mnoho termínů dosud jí užívaných či překládaných do národních jazyků z řečtiny do latiny.⁵⁹ Zvláště se otázce hmotných a nehmotných věcí věnuje ve spise *Adversus Hermogenem*, ve kterém brojil proti premise kartaginského malíře Hermogena o věčnosti hmoty. Tertullianus argumentuje tím, že svět je pomíjivý, a tedy je hmotný, tudíž věčné může být jen to, co je nehmotné. Jelikož ale věci jsou buď hmotné, nebo nehmotné, věčná hmota, která by musela být jakousi třetí kategorií, nemá místo.⁶⁰ V tomto spise se sice Tertullianus věnuje hmotné a nehmotné povaze věcí nejvíce, dotýká se tohoto tématu i v dalších svých dílech. Ve spise O duši (*De anima*), ve kterém mimo jiné polemizuje nad možnou hmotnou povahou duše, vzpomíná různé velké filozofy a jejich postoje k této otázce a stejně jako Gellius cituje Lucretiovo dílo O přírodě.⁶¹ Stejně se na něho odkazuje ještě jednou ve svém slavném obsáhlém spise Proti Markionovi ve kterém rozvíjí apologetiku vůči markionské herezi,⁶² ale přestože se na slavného básníka odkazuje, nesouhlasí s ním.

Tertullianus není jediným antickým teologickým spisovatelem, který uvažoval nad hmotnou a nehmotnou povahou věcí. Téměř o století později se tímto zabývá Firmianus Lactantius ve svém sedmidílném spise *Divinae institutiones*, které svým názvem

---

id vox est“. 8. Democritus ac deinde Epicurus ex individuis corporibus vocem constare dicunt eamque, ut ipsi eorum verbis utar, rheuma atomon appellat. ... (Stará až věčná otázka je probírána nejváženějšími filozofy, zda je hlas hmotný či nehmotný. ... 4. Jak napsal básník Lucretius chtěje naznačit definici: dotýkat se či též být dotčena bez hmoty nemůže žádná věc. 5. Jiným však způsobem Řekové říkají, že je hmota *to triche diastaton*. 6. Ale stoikové přirovnávají bytí hmoty a říkají, že je vanutím vzduchu. 7. Platón se však domnívá, že hlas nemá hmoty: „nejenže udeřením „narušuje“ vzduch, ale ono vanutí, či spíš úder, to je hlas. 8. Demokritos a dále Epykuros říkají, že hlas se vytváří ze samostatných hmot, které pojmenovávají jejich slova *utar, rheuma a atomon*. ...).

⁵⁷ HADOT, *op. cit.*, s. 166.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 165.

⁵⁹ K popření hypotézy navržené již Cuiaciem, která ztotožňovala autora teologických spisů, jehož znalost římského práva není popírána, s autorem fragmentů v Digestech, viz NICOLLI, M. Tertulliano, Quinto Settimio Florenzio. In: *Enciclopedia italiana* [online]. 1939 [cit. 2023-04-13]. Dostupné na: https://www.treccani.it/enciclopedia/quinto-settimio-florenzio-tertulliano_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

⁶⁰ TERTULLIANUS, *Adversus Hermogenem* 35,2: *Nisi fallor enim, omnis res aut corporalis aut incorporalis sit necesse est, ut concedam interim esse aliquid incorporale de substantiis dumtaxat cum ipsa substantia corpus sit rei cuiusque. Certe post corporale et incorporale nihil tertium.* (Pokud se tedy nemýlím, je nezbytné, aby všechny věci byly buď hmotné, nebo nehmotné, přičemž odhlédnu od toho, že něco nehmotného je v samotných podstatách, přičemž ta podstata patří hmotě kterékoli věci. Jistě vedle hmotného a nehmotného není nic třetího.)

⁶¹ TERTULLIANUS, *De anima* 5.

⁶² TERTULLIANUS, *Adversus Marcionem* 4,8,3.

odkazuje na světské právní *Institutiones*.⁶³ Také s odkazem na Lucretia a Platóna tento církevní otec rozvíjí myšlenky o ne/hmotné povaze duše.⁶⁴

V této rétorice setrvali západní teologové i ve 4. století, jak ukazuje slavný spis *De civitate dei* Aureliana Augustina.⁶⁵ Velký církevní otec ve své šesté knize vysvětluje postoj platonistické fyziky k Bohu, který je neměnný a u něhož je forma, dle které se vytváří vše ve světě, který je proměnný a který je vytvořen dle oné formy. Stejně jako Tertullianus tedy v každé věci vidí něco nehmotného, co je transcendentální. Zároveň ale ve světě vidí dva proměnné prvky, hmotu, která se rozeznává dle smyslů, a život, který se rozeznává rozumem. I v tomto Augustinově vysvětlení tedy je navýsost patrné dělení věci na hmotné (hmotu) a nehmotné (život). I s postupem doby tedy stále v úvahách o světě setrvala tato dichotomie, která se však ani ve třetím století v právním myšlení nijak více neodrazila.

5. Období vulgarizace práva a Justinianovo řešení

Dělení uvedené v souvislosti s držbou obsažené v konstituci císaře Konstantina a dochované v justiniánském Codexu neuzivá kategorií hmotných a nehmotných věcí. Dle ní jsou věci v právním slova smyslu buď hmotné předměty (*corpus*), nebo ty spočívají v právech (*in iure consistunt*).⁶⁶ Konstantinova konstituce tedy užívá slova obsažená ve fragmentech Ulpiana či Hermogeniana, ale formulace jim neodpovídá, neboť užívá část vysvětlení ohledně nehmotné věci z Gaiových Institucí. Opositem k hmotným předmětům již není přímo právo, ale bezejmenné abstraktní „něco“, které obsahuje ono právo. Snaha, ať cílená či bezděčná, pod vlivem vulgarizace práva sladit dělení na věci hmotné a nehmotné a na hmotné předměty a práva je očividná. Toto zjednodušení mělo praktický význam například v souvislosti s pozůstalostí, kterou Gaius považoval za nehmotnou věc. Optikou dělení na hmotné předměty a práva však vyvstával problém s ohledem na možnou smíšenou povahu věci v ní obsažených, a tedy jak na ni nahlížet. Formulace Konstantinovi konstituce poskytuje prostor domnívat se, že by nepatřila do kategorie toho, co *in iure consistunt*.

Dělení věci na hmotné a ty spočívající v právu obsahují také *Pauli sententiae*.⁶⁷ Další právní texty se však přiklánějí buď k dělení na hmotné a nehmotné či na hmotné předměty a práva. Prvé obsahuje nepřekvapivě *Epitomae Gai*, ale také *Fragmenta Ulpiani*, která tak vypovídají o tom, že se jménem slavného právníka pouze zaštiťují, ale jeho dílem nejsou a jejich text vychází též z Gaia.⁶⁸ K druhému způsobu dělení se kloní *Fragmenta Vaticana*

⁶³ Heslo *Lattanzio, Firmiano* In: *Enciclopedia Italiana* [online]. 1933 [cit. 2023-04-13]. Dostupné na: https://www.treccani.it/enciclopedia/firmiano-lattanzio_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

⁶⁴ LACTANTIUS, *Divinae institutiones* 7,12.

⁶⁵ AUGUSTINUS, *De civitate dei* 8,6.

⁶⁶ Cod. 7,32,10 (Imp. Constantinus): „*Nemo ambigit possessionis duplicem esse rationem, aliam quae iure consistit, aliam quae corpore, utramque autem ita demum esse legitimam, cum omnium adversariorum silentio ac taciturnitate firmetur: ...*“ (Nikdo nerozporuje rozumnost dvojí držby, jednak pro ty, které zahrnuje právo, jednak pro ty, které jsou hmotné, avšak obojí je zákonné, když je všemi, kteří jsou proti, zachováno ticho či mlčení.)

⁶⁷ Pauli Sententiae 3,6,11.

⁶⁸ *Fragmenta Ulpiani* 19,11 a 19,15: „*In iure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus et hereditas et tutela legitima liberta. ... res autem corporales, quasi singulae in iure cessae sint, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.*“ (Do řízení *in iure* též mohou být postoupeny věci nehmotné, jako poživací právo a pozůstalost a zákonné poručnictví. ... též věci hmotné jsou postoupeny do řízení *in iure* jako jednotlivosti. Přechází na toho, komu je postoupena pozůstalost.). Obdobně *Epitome Gai* 2.1.2.

či konstituce zahrnutá v Theodosianově kodexu.⁶⁹ Nic z výše uvedeného nedává tušit, který způsob dělení věcí v právním smyslu co do jejich ne/hmotné povahy, zda Gaiův či Ulpianův, bude v budoucnu upřednostněn.

Možná by dnešní právní předpisy podávaly základní způsob dělení věcí v právním smyslu jinak, kdyby císař Justinián nerozhodl o své kodifikaci a nepovolal k její tvorbě magistra officiorum Tribonian. Jen díky tomu se kategorie hmotných a nehmotných věcí užitě v Gaiem, prosadily jako hlavní způsob dělení věcí. Justiniánské Instituce téměř slovo od slova vyšly z Institucí z 2. století a též Justiniánovy císařské konstituce, které obsahuje Codex, se drží výhradně tohoto způsobu.⁷⁰ Přestože v Digestech se vyskytují též již výše zmíněné fragmenty od Ulpiana, Hermogeniana a Paula, které víceméně dosvědčují existenci a užívání dělení věcí na hmotné a práva, po boku Gaiových, s ohledem na Codex a Instituce je evidentní, že kategorie hmotných a nehmotných nadobro opustily své filozofické kořeny a nezískaly jen převahu v užívání nad jinými, ale staly se jediným správným základním způsobem dělení věcí v právním slova smyslu na základě existence jejich hmotné povahy.

Závěr

Dělení věcí v právním smyslu na hmotné a nehmotné dnes vnímané jako samozřejmost našlo své místo v právu nejspíš jen náhodou a pravděpodobně vychází z filosofie. Její původ se s největší pravděpodobností nachází ve filozofii řecké, která ovlivnila také římské myslitele a autory latinsky psaných textů z období konce republiky a principátu. Její stopy pocházející z platónské filozofie jsou patrné zvláště v Topikách Marca Tullia Cicerona, jejichž vysvětlení ohledně hmotných a nehmotných věcí jeví mnoho známek podobnosti se slavným dělením věcí v Gaiových Institucích.

Nejednalo se však o jediný způsob, jak věci na základě existence jejich hmotné podstaty rozdělit do kategorií. Jak plyne z Fragmentů Ulpiana či Hermogeniana, užívalo se také dělení na hmotné (*corpus*) a práva (*iura*), které mohlo být v právním prostředí té doby užívanější. Jeho základ však mohl také vycházet z filozofických, epikurejských myšlenek, populárních též díky dílu básníka Lucretia, jehož vyjádření o tom, co je věc z hlediska hmotné podstaty bylo citováno v dílech po několik staletí, například v Gelliových *Noctae Atticae*, ale též v díle Tertulliana či Lactantia, kteří se však klonili spíše k platónským myšlenkám a odkaz na básnickovo dílo jim posloužilo spíše jako odrazový můstek pro kritiku. S epikurejským vnímáním věcí souznělo i vnímání stoické, jak svědčí Senekovo vyjádření, přestože dělí věci na hmotné a nehmotné a je zřejmě nejstarším autorem, v jehož díle je dochováno výslovně dělení na věci hmotné (*res corporalis*) a nehmotné (*incorporalis*).

Konkurence dělení věcí na hmotné a nehmotné známé z Gaiových institucí a na hmotné věci a práva je evidentní i v době vulgarizace práva za dominátu. Například zatímco

---

⁶⁹ Cod. Theod. 9.42.22.: „*Qui suas opes praedoni publico vel eius filio ceterisque satellitibus dederunt vel iure vel corpore, quibus ille usus est ad omnem ditandam inquietandamque barbariem, his omnem repetendi viam iubemus esse praeclusam.*“ Nařizujeme uzavření všech cest těm, kdo poskytli své prostředky, ať práva nebo hmotné věci, které jsou k jakémukoli užitku ke všem loupeživým a rušivým násilnostem, zloději veřejného majetku nebo jeho synu a dalším následovníkům, aby byli přivedeni zpět.). Obdobně též *Fragmenta Vaticana* § 96.

⁷⁰ Cod. Iust. 7,33,12,3a; Cod. Iust. 7,33,12,4; Cod Iust. 7,37,3,1d.

v *Epitome Gai* se užívá první, dnes rozšířená variantu, zatímco *Fragmenta Vaticana* se kloní ke druhé. V právních pramenech tohoto období lze potažmo nalézt i směs obojího, jako v případě jedné z konstitucí císaře Konstantina. Dělení věcí na hmotné a nehmotné se tak pravděpodobně prosadilo do dnešních dní jako funkční způsob kategorizace a všem známá notorieta předně díky justiniánské kodifikaci, která jasně upřednostnila tento Gaiův způsob dělení věcí.